

БЪЛГАРСКИТЕ КОЛЕКЦИИ В ЕТНОГРАФСКИЯ МУЗЕЙ НА РУСИЯ. ИСТОРИЯ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ.

НАТАЛИЯ КАЛАШНИКОВА

Етнографските музеи в Русия, основани през втората половина на XIX и началото на XX в., имат голям принос в изучаването на културата и бита на народите, населяващи територията на Руската империя. Първоначално те служат само като хранилища на паметниците от традиционно-битовата култура, но с течение на времето приемат статуса на научни центрове, ръководещи етнографските проучвания в страната¹. Попълвайки фондовете си с нови колекции, уреждайки етнографски изложби и експедиции, музеите допринасят много за съхраняването на културните достижения на народите в Русия и на съседните държави. Значителна роля в тази насока изиграва Руският музей на император Александър III. Създаден през 1895 г., благодарение активната дейност на своите сътрудници той скоро се превръща в научно учреждение. След откриването в музея през 1902 г. на Етнографски отдел започва целенасочено изследване на всички райони в Руската империя. В дейността на Етнографския отдел вземат участие известни в края на XIX в. и началото на XX в. историци, географи и филолози: А. Н. Пипин, А. И. Соболевски, П. П. Семьонов-Тяншански, В. В. Стасов, А. Н. Веселовски, Н. М. Могилански, Ф. К. Волков, А. А. Миллер и много други, които изработват програмите за събиране на материалите, оформят, описват и систематизират етнографските колекции.

В настоящия момент колекциите на музея включват повече от половин милион паметници, характерни за културата и бита на повече от 150 народности. Музеят разполага с тематични хранилища: за кожени облекла, за килими и козаци, за музикални инструменти, за превозни средства. Оформено е и отделно хранилище, където са изложени ювелирни украшения от благородни метали, култови предмети, оръжия от злато и сребро.

Сред най-ценните колекции на музея са етнографските сбирки, посветени на българския народ, населяващ както България, така и Югозападна Русия.

Колекцията на този фонд, наброяващ 685 поредни номера и 828 предмета,

обхваща значителен период (средата на XIX—XX в.). Първите експонати пристигат от България през 1868 г., когато се създава Първата всерусийска изложба в Москва, в която участват всички славянски народи.

Една от колекциите, събрани от Карамовски, включва предмети от облеклото, домакински принадлежности, селскостопански оръдия на труда и музикални инструменти, характерни за централна България². В научния архив на Руския етнографски музей (РЕМ) се пази кореспонденцията със събирачите на колекцията, от която могат да се извлекат важни данни за най-интересната ѝ част, а именно десетте комплекта облекло, и информация за това кога и къде са се носели костюмите³. Друга по-голяма колекция (около 150 предмета), събрани от археолога и етнографа С. Веркович, влиза в московския фонд на Дашковския музей, а по-късно — в Музея на народите на СССР, чиито фондове през 1948 г. са предадени на РЕМ. Тази колекция е съпроводена от подробно описание на облеклото и 48 фотографии⁴. По-късно В. Р. Милер, уредник на Етнографския отдел към Руския музей, пише кратка характеристика на носиите, събрани от С. Веркович⁵. Като основен източник за съставяне на описанието им са използвани писмата на С. Веркович⁶. Тази колекция е описана и в издадения след обединяването на Дашковския и Румянцевския музей през 1912 г. пътеводител⁷.

Следващият етап в събирането на материали за българите, живеещи на територията на България, започва в началото на XX в.. Тогава във връзка със създаването на колекцията на славянския отдел в Петербург (1909—1910 г.) е прието решение да се иска съдействието на славянските държави за ползването на етнографски материали. Славяните извън Русия, в това число и от България, откликват на молбата и през посочения период от различни лица постъпват повече от 300 предмета. Най-голямата колекция е събрана от А. И. Парушев. Тя включва комплекти облекло от източните райони на България, украшения, предмети на домакинския бит, селскостопански оръдия и музикални инструменти⁸.

Комплектуването на музейния фонд продължава и през 50-те и 60-те години на нашия век: като дар от българските трудещи се постъпват две колекции⁹. Сбирката на РЕМ се попълва с предмети на народното изкуство, комплекти облекло, кукли в национални костюми и др.

Обобщавайки горензложените факти, можем да твърдим, че етнографските колекции за българите, живеещи в пределите на България, се събират хаотично, без да се следва определен план. Въпреки това, в тях попадат някои ценни експонати и по-точно старите по хронология комплекти от облекла (XVIII—XIX в.).

Историята на комплектуването на колекциите, отразяващи бита на българските преселници в Русия, е тясно свързан с историята на създаването на Етнографския отдел към Руския музей и впоследствие създаването на РЕМ. Етнографският отдел има възможността постоянно да попълва своите фондове с нови колекции, в това число и български, поради факта, че той е едно от добре

функциониращите научни учреждения в Русия и разполага с отлични кадри.

Историята на Етнографския отдел към Руския музей е подробно разгледана в много изследвания¹⁰, но за колекциите, свързани с живота на бесарабските българи, това не може да се твърди, тъй като липсват публикации на тази тема.

Събирането на етнографските колекции за българите — преселници в Русия трябва да се разглежда не само като количествено и качествено попълване на музейния фонд, но и като изява на дейността на събирателите, на техните научни възгледи и мироглед.

В процеса на сформирани на българските етнографски колекции през XX в. можем да различим няколко етапа.

Събирането на колекции за бесарабските българи започва през 1905 г., когато завеждащият Етнографския отдел Н. М. Могилянски се сдобива в Бесарабска губерния, Бендерски уезд, в селата Кирютня и Комрат с група предмети, характеризиращи материалната и духовна култура на българите преселници. Сред предметите интерес представляват комплектите женско, моминско и мъжко облекло; образците на влакна и тъкани домашно производство; предмети от наредбата на дома (кърпи, салфетки, тъкани калъпки за възглавници, различни килимарски изделия) и най-ценната колекция от домакински съдове (тенджери, канчета, чини, кани, солници), глинени съдове (гърнета, бъклицы и др.), съдове за пренасяне на течности (ведра, специална посуда). Важна част от колекцията представляват предметите на култа (кадилница), а също и духови музикални инструменти.

Трябва да отбележим, че вече колекционерите — сътрудниците на музея и местните любители-красеведи — се ръководят от специална програма, съдържаща 8 раздела, предшествани от разяснителния текст “За събирането на етнографските колекции”. Съставителите на програмата, а също и създателите на музея, влияейки се от позитивизма, обръщат по-голямо внимание на материалния бит на народите в Русия. В програмата се подчертава: “Домовете, облеклото, наредбата, оръдията на труда, предметите от художествените занаяти, отразяващи културния и икономически живот — те именно трябва да са център на вниманието за изследователя, не в по-малка степен от народните говори, преданията, вярванията и народно-поетическото творчество като цяло”¹¹.

Съставителите на програмата се отнасят към музейните експонати като към особен вид документи и по този начин поставят сериозни изисквания не само към набираните предмети, но и към описанията, които ги съпровождат: “За всяка вещь трябва непременно да е посочено откъде е взета (село, град, губерния), ако е възможно, трябва да се посочи и името на лицето, комуто е принадлежала, или името на майстора... Необходимо е да се посочи точното местно название... Вещ без данни за произхода ѝ не може да бъде етнографски документ”¹². Говорейки за важността на придобитите вещи като документален източник, авторите на програмата посочват: “Нужно е да се помни, че не всички

предмети на народния труд имат етнографско значение, а само тези, които задоволяват потребностите на самия народ...¹³

Съставена от специалисти с висока квалификация, програмата представлява истинско научно ръководство не само при събирането на музейни експонати, но и за изучаване на традиционната култура и бит.

Първият раздел на програмата е "Селища, постройки, дом и неговите принадлежности". Разделът включва 11 въпроса, в които се разглеждат типове селища и жилищни постройки, вътрешно планиране, интериора на домовете, осветлението, отоплителната система и т. н. При наличие на информация се отбелязват и народните названия на различните типове жилищни постройки.

Вторият раздел, "Облекло и украшения", включва 4 подраздела. Програмата предвижда събирането на детско, мъжко и женско облекло, в това число и работно облекло. В стремежа си да получат по-достоверни сведения за традиционното облекло, авторите на програмата отбелязват важноста на такива сведения, като напр., предпочитанието на някакъв цвят или цветово съчетание, което позволява да се допълни етническата характеристика на носителя. Според авторите, комплексното изследване на народното облекло в определена територия позволява точно да се установят границите на разпространение на отделните елементи от костюма и тяхната еволюция.

Разделът "Техника в народния бит" разглежда начините на обработване на камъка, дървото, кожата, костта и др.

Темата "Храна и напитки" представя сведения за всекидневната и празничната трапеза, особено внимание се отделя на обредната храна.

В раздела "Поминък и занаяти" се дава подробна характеристика на занаятите и поминъка, а също и на свързаните с тях обреди, поличби и поверия. Тук се отделя място и на народния опит в земеделието, защитата на растенията и т. н.

Родилните, сватбени, погребални обреди и традиционните методи на възпитание са застъпени в раздела "Семеен бит". Авторите на програмата подчертават, че от голямо значение е събирането на сведения за детския начин на живот (видове люлки, детската храна, заниманията, игрите и играчките).

Последен в програмата е разделът "Народна медицина", който описва суеверията и гаданията, акцентира се на народните названия на различните лекарства и т. н.

Програмата представлява важно и удобно ръководство в процеса на събирателската дейност. Несъмнено е влиянието ѝ при анализирането на най-ранната част от колекцията за българите — преселници, събрана от Н. М. Могилански и К. А. Иностранцев в 1905 г. Като пример за използването на програмата можем да отбележим събрания от К. А. Иностранцев пълен комплект на мъжки костюм.

В резултат на проведените по това време изследвания фондовете на музея се

попълват с повече разнообразии, отколкото многобройни колекции. Именно през този период се полагат основите на уникални сбирки, които и до днес не са загубили значението си на важен и единствен проанотиран източник за изучаване на материалната и духовна култура на българските преселници. С това, че съхранява ценни паметници на традиционно-битовата култура на бесарабските българи, Етнографският отдел на музея съдейства за запазването на културното им наследство. Качественото събиране на колекцията е предопределено от сериозната организация на научно-изследователската работа в музея. Планирайки още в края на XIX в. създаването на Етнографския отдел, представителите на Петербургската научна общественост отделят голямо внимание на комплектуването на музейните фондове.

Създателите на Етнографския отдел отчитат необходимостта от класификация, типология на събраните материали и картография на етнографските сведения и във връзка с това подчертават ролята на кадрите в решаването на тези задачи.

Търсенето на хора, интересуващи се от и познаващи историята, културата и бита на населението, където се провеждат етнографските проучвания, разработването на програми за събиране на етнографските предмети — всички тези дейности са отделни звена на една верига, способстващи за създаването на благоприятни условия за работа.

Появата сред шатните сътрудници на музея на такива надарени личности, като Н. И. Кирмикчи и П. З. Рябков, съдейства за обогатяване на българските колекции. Тяхната дейност има огромно значение за усвояването на културното наследство. Съставените от тях описания на традиционно-битовата култура на българите, богати в информационно отношение, позволяват да се правят изводи не само за характера на етнографските реалии, но и за разбирането и усвояването на елементите на тази култура от самите събиратели.

Така напр. през 1909—1910 г., по поръчение на музея в Тирасполски уезд на Херсонска губерния, учителят П. З. Рябков събира предмети в с. Паркани и гр. Одеса. От него са събрани образци на домашно производство тъкани, ковъорни изделия, копринени влакна, определящи произхода на материалите, които получават българите.

През 1910 г. студентът от Петербургския университет Н. И. Кирмикчи събира битови предмети в с. Чишма-Варуит, Измаилски уезд на Херсонска губерния. От него са събрани както предмети от първичната обработка на реколтата (гаванки и мелнични камъни), така и образци на домашното тъкачество. Н. И. Кирмикчи констатира многофункционалността на българските кърпи, употребявани за украса на дома и при освещаване на питите в църквата.

Влияние върху комплектуването на колекциите оказват възгледите и на самите събиратели, които се отличават с хуманното си и грижовно отношение към народната култура. Изучавайки уникалността на българските и на сръбските

предмети, колекционерите дават своя принос за запазването на традиционната култура на българската народност.

Етнографският отдел на Руския музей привлича и представители на обществеността в своята дейност, което го превръща в една истинска научна лаборатория, обединяваща научните работници, извършваща експедиционно-събирателска дейност и издаваща научни трудове. В хода на съвместните проучвания учените и колекционерите-любители уточняват принципите на подбор на предметите за музейните колекции и усъвършенстват методите на изследванията.

Недостигът на сведения за етнографията на българите по онова време възпрепятства в определена степен попълването на музейните фондове. Въпреки това, независимо от трудностите, фундаментът на българската колекция е поставен. Подбирайки типични и в същото време уникални предмети, шатните и нешатните сътрудници на музея внасят своя скромнен дял в усилията за запазването на безценни съкровища от културата на българския народ.

Шатните сътрудници на музея, специалисти с висока квалификация, полагат много усилия да организират провеждането на етнографски експедиции по цяла Русия, също и в югозападната ѝ етнографска част, но осъществяването на тези замисли се оказва трудно, най-вече поради недостига на кадри. По тази и други причини планирането на етнографски експедиции в определена степен има стихийен характер и в повечето случаи е резултат от индивидуалните интереси на събирачите.

Получаване на всеотрядни сведения за културата на народите в Русия изисква промяна в организацията на етнографските проучвания. През 20-те — 30-те години на ХХ в. се полага началото на по-задълбочени етнографски изследвания, появява се нов тип експедиции, т. нар. стационарни експедиции. Такъв тип експедиция работи през 1924—1928 г. в Молдавия, изучавайки традиционно-битовата култура на молдованите и живеещите по тези земи българи, гагаузи и украинци. През 1926—1927 г. колекционерът П. П. Свешников събира колекции, характеризирайки един от основните поминъци на българите — овцевъдството, а също и произведения на домашното тъкачество, предмети от интериора (ковъори, кърпи, възглавници). Старателно е подредена и колекцията от женски и мъжки костюми.

От края на 20-те години на ХХ в. културно-просветната работа на музея е изведена на първо място. Затова и в последното десетилетие в музейния фонд постъпват само няколко експоната — през 1931 г. един предмет, през 1938 г. — 3 предмета и през 1940 г. — един предмет. Очевидно, това е свързано с общото състояние на науката по това време, с нерешаването на такива важни проблеми, като предмета и обекта на етнографската наука, със засилването на nihilистичното отношение към теоретичното наследство от миналото и др., което спира развитието на науката.

От средата на 30-те години на ХХ в. научната общественост активно обсъж-

да въпроса за съчетаването на научно-изследователската и културно-просветната дейност в етнографския музей. Липсата на точно определена методика на проучване и единен подход при трактовката на обектите поражда отричането на традиционните еволюционно-типологични експозиции и търсенето на нови методи за излагане на етнографските материали. Негативното отношение към присъствието на веществен материал в експозициите води до увеличаване количеството на фотографиите, схемите, таблиците, т. е. до появата на така наречените “книжни” експозиции.

От средата на 30-те години на ХХ в. започва дискусия за насоките в научно-изследователската работа на музея. През 1934 г. Етнографският отдел на Руския музей е реорганизиран в самостоятелен етнографски музей. През 1940 г. е организирана експедиционната дейност, насочена към подготвянето на изложби, посветени на бита и културата на народите, населяващи Бесарабия. Етнографската експедиция, проведена от А. Г. Данилин през 1938 г., сега дава възможност да се попълни подготвяната експозиция с конкретни вещевени и илюстративни материали.

Ръководството на музея се стреми да привлече към организирането на изложбата “Народите на Бесарабия и Северна Буковина” известни учени, специалисти, добре запознати с историята и етнографията на този край. Пишат се покани до Д. К. Зеленин, Н. С. Державин, Л. С. Берг, В. В. Мавродин. Академик Николай Севастьянович Державин — известен историк и филолог — славист, пише до директора на музея: “Съгласно вашата молба, бързам да ви препоръчам и съобщя, че от голяма полза за вашето дело ще бъдат научните работници: член-кореспондент Д. К. Зеленин, професор Л. С. Берг и К. М. Казански, които познават историята и бита на молдованите, украинците, българите и другите народи на Бесарабия и Буковина”¹⁴. Лично Н. С. Державин участва в подготовката на изложбата и пише очерк “Към историята на Бесарабия”¹⁵.

Експозицията е аранжирана на 17 щанда, посветена на историята, културата и бита на бесарабските народи и тези в Северна Буковина. През 1940 г. материалите от експозицията са издадени във вид на албум¹⁶. Публикуването на албума “Народите на Бесарабия и Северна Буковина” изиграва важна роля за популяризиране на етнографските знания, помага на учените и обществеността да извлекат нужните сведения за културната история на народите от този регион.

Третият период (1980-1990 г.) се отличава с целенасочена събирателска дейност от страна на музея. Измежду различните изследователски задачи, сътрудниците на музея се насочват към изясняване на онези процеси, които протичат в течение на ХХ в. сред българското население, живеещо в чужда национална среда. С тази цел се приема серия от експедиции в районите, изследвани в началото на ХХ в.

Сътрудниците на музея, етнографите Е. Ф. Кононова и Е. Я. Тимофеева, работят в с. Стари Троян, Калинински район на Одеска област. Те съумяват да

съберат предмети, отразяващи своеобразието на основните български поминъци (земеделието и овцевъдството), също така: вещи, използвани при подредбата на интериора (кърпи, завеси, покривки и др.), домакински вещи (чували, чанти, гърнета, ведра и др.) и редки съхранили се до наши дни предмети на култа.

Постоянното наблюдение и регистриране на етнографските феномени в продължение на години, позволява да се фиксират промените в продължение на близо столетие. Продължителното пребиваване на колекционерката — етнограф и изкуствовед Н. М. Калашникова в един и същи район, ѝ дава възможност за по-задълбочено изучаване на етнографските реалии, възможност за оформяне на по-пълни колекции и събиране на точна информация от българското население.

Организирането на комплексни експедиции с участието на представители от различни научни области (археолози, етнографи, фолклористи, лингвисти) дава своето отражение върху резултатите: музейните сбирки се увеличават в количествено и в качествено отношение. Стремейки се да постигне задълбоченост в изследванията си, Н. М. Калашникова подробно и всестранно изучава, описва и регистрира явленията от живота на българските преселници.

Като пример за това цялостно и всеобхватно изследване можем да посочим един от най-важните раздели в материалната култура — облеклото. Многобройни и ценни са събраните материали по темата тъкачество, везане, килимарство. Интересни са експонатите, отразяващи различни аспекти от духовния живот на бесарабските българи.

Теренните записки (дневниците се пазят в архива на РЕМ), фотографските снимки и предмети, подбрани за колекциите, позволяват в съответната степен на достоверност да се пресъздадат картините на различни дейности от традиционно-битовата култура на българите преселници.

Проведените стационарни експедиции в края на ХХ в. позволяват да се уточнят атрибуциите на по-ранните колекции. Щателното им проучване ни дава право да твърдим, че във фондовете на РЕМ се намира най-пълната от съществуващите етнографски колекции, отразяващи културата и бита на бесарабските българи, която все още очаква своето монографично публикуване¹⁷.

БЕЛЕЖКИ

¹ Става дума за двата най-големи етнографски музея в Русия — Музея по етнография на името на Петър Велики (Кунсткамера) — МАЭ и Етнографския музей на Русия — РЕМ.

² Колекцията наброява 83 предмета.

³ Архив ГМЭ, ф. 5, оп. 2, л. 16; ф. 5, оп. 1, л. 10.

⁴ Пак там, ф. 5, оп. 2, л. 20, 22.

⁵ Систематическое описание коллекций Дапковского Этнографического музея. М., 1985 г., Вып. 1 У, 58—59, 64—73.

⁶ Архив РЕМ, ф. 2, оп. 22.

⁷ Иллюстрированный путеводитель по этнографскому музею. М., 1912.

⁸ Колекция РЕМ № 1185.

⁹ Колекция РЕМ № 6717.

¹⁰ Очерки истории музейного дела в СССР. М., 1971, 9—120 и др.

¹¹ Программа для собирания этнографических предметов. Издание III-е Этнографического отдела Русского музея им. Александра III. СПб., 1904, с. 6.

¹² Программа..., 12—13.

¹³ Программа..., 12—12.

¹⁴ Архив на РЕМ, ф. 2, оп. 1, л. 804, л. 9.

¹⁵ Пак там, ф. 2, оп. 2, л. 158.

¹⁶ Д е р ж а в и и, Н. С. Бесарабия и Северная Буковина. Л., 1940.

¹⁷ Малки колекции за бесарабските българи има и в музеите в Кишинев, местните музеи на българските села в Молдания, а също и в МАЭ.